O‘ZBEKISTON PENSIYA TIZIMI VA DEMOGRAFIK O‘ZGARISHLAR: STATISTIK TAHLIL VA PROGNOZLASHTIRISH

Shakirova Nigora Axralovna

Tashkent State University of Economics

PhD, Associate Professor, Department of Economic Statistics

Phone: +998943640050

E-mail:shakirova0130@gmail.com

ORCID:https://orcid.org/0009-0006-5025-4764

Ortiqov Muxammad Yusuf Ravshanbek o’gli

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi talabasi

Tel: +998880082900

E-mail: yusuf24042007@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada O‘zbekiston demografik ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi va ularning davlat pensiya ta’minoti tizimiga ta’siri rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilingan. Kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi, aholining yosh tarkibi, mehnat yoshidagi aholi va pensiya oluvchilar soni hamda demografik yuklama koeffitsiyenti vaqt qatorlari, o‘sish sur’atlari va oddiy stsenariy usullari orqali baholangan. Umr ko‘rish davomiyligi 2020-yildagi 73,4 yoshdan 2024-yilda 75,1 yoshgacha oshgan; pensiya oluvchilar soni 2021–2025-yillarda qariyb 17,7 foizga, mehnat yoshidagi aholi esa 4,5 foizga ko‘paygan, natijada har 1000 nafar mehnat yoshidagi aholiga to‘g‘ri keladigan pensiya oluvchilar soni taxminan 177 dan 199 gacha oshgan. Bazaviy stsenariyda bu ko‘rsatkich 2030-yilga kelib qariyb 224 ga yetishi mumkin. Natijalar tavsifiy va stsenariy xarakteriga ega bo‘lib, qat’iy prognoz hisoblanmaydi.

Kalit so‘zlar: demografiya, pensiya tizimi, demografik yuklama koeffitsiyenti, umr ko‘rish davomiyligi, mehnat yoshidagi aholi, stsenariy tahlili, O‘zbekiston.

1. KIRISH.

Pensiya ta’minoti tizimining barqarorligi bevosita mamlakatdagi demografik holatga bog‘liq. Taqsimlovchi (birdamlik tamoyiliga asoslangan) tizimlarda hozirgi pensiyalar joriy mehnat qilayotganlarning to‘lovlari hisobidan qoplanadi, shu sababli pensiya yoshidagilar ulushining ortishi to‘lovchilarga tushadigan yuklamani oshiradi [1, 4]. Aholi qarishi iqtisodiy o‘sishga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin: jamg‘arma, mehnat taklifi va davlat xarajatlari tarkibi o‘zgaradi [2, 6].

O‘zbekistonda aholining katta qismi hali yosh, biroq kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi o‘sib bormoqda, pensiya oluvchilar soni esa to‘rt million kishidan oshgan. Xalqaro valyuta jamg‘armasi O‘zbekistonning pensiya tizimi demografik bosim va davlat xarajatlarining o‘sishi sharoitida uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlash uchun islohotga muhtojligini ta’kidlagan [14]. Mazkur maqolaning maqsadi rasmiy statistika asosida demografik o‘zgarishlar va pensiya oluvchilar soni dinamikasini baholash, demografik yuklama koeffitsiyentini hisoblash hamda uni 2030-yilgacha oddiy stsenariylar orqali ko‘rib chiqishdan iborat; aniq prognoz berish ko‘zda tutilmagan.

2. METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR SHARHI.

Pensiya tizimlarining iqtisodiy asoslari Barr va Diamondning ishida tizimli bayon etilgan: pensiya daromadni hayot davri bo‘yicha qayta taqsimlash va qarilikdagi daromad xavfini sug‘urtalash vazifasini bajaradi [1, 3]. Holzmann va Hinz pensiya tizimlarini islohot qilishning xalqaro tajribasini umumlashtirgan [4]. Demografik o‘tish va uning iqtisodiy oqibatlari R. Lee tomonidan [6], aholi qarishining iqtisodiy o‘sishga ta’siri esa Bloom, Canning va Fink tomonidan tahlil qilingan [2]. Xalqaro mehnat tashkilotining hisoboti ijtimoiy himoya qamrovini kengaytirish bo‘yicha global tendensiyalarni ko‘rsatadi [5].

Axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari [7–11] hamda Pensiya jamg‘armasi va Iqtisodiyot va moliya vazirligining pensiya oluvchilar soni bo‘yicha e’lon qilingan ma’lumotlari [12–15] tashkil etdi. Tahlilda quyidagi ko‘rsatkichlar ishlatildi:

Demografik yuklama koeffitsiyenti:

$K = (P / W) \times 1000$

Bu yerda P — pensiya oluvchilar soni, W — mehnat yoshidagi aholi soni (erkaklar 16–60, ayollar 16–55 yosh) [7]; K — har 1000 nafar mehnat yoshidagi aholiga to‘g‘ri keladigan pensiya oluvchilar soni. Yosh tarkibi bo‘yicha yuklama mehnat yoshidan yuqori (yoki quyi) yoshdagi aholi sonini mehnat yoshidagi aholiga nisbati orqali ham hisoblandi. O‘zgarishlar foiz va yillik o‘rtacha o‘sish sur’ati bilan o‘lchandi.

Cheklovlar: pensiya oluvchilar soni turli sanalar (2021-yil noyabr, 2024-yil iyun, 2025-yil iyun, 2026-yil iyul) bo‘yicha e’lon qilingan, mehnat yoshidagi aholi soni esa yillik ma’lumot sifatida olingan, shu sababli K qiymatlari taxminiy. Kuzatuvlar soni oz bo‘lgani uchun regressiya yoki determinatsiya koeffitsiyenti hisoblanmadi; 2030-yilgacha bo‘lgan ko‘rsatkichlar oddiy stsenariy hisob-kitoblaridir.

3. NATIJALAR.

3.1. Kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, tug‘ilishda kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi 1991-yildagi 66,4 yoshdan 2024-yilda 75,1 yoshgacha, ya’ni 8,7 yoshga uzaygan (1-jadval). 2020-yilda bu ko‘rsatkich 73,4 yoshga pasaygan, 2024-yilda esa 1,7 yoshga oshgan; 2025-yil uchun 75,4 yosh e’lon qilingan, ayollarda 77,5, erkaklarda 73,2 yosh [9–11].

1-jadval. O‘zbekistonda tug‘ilishda kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi

Yil	Umr ko‘rish davomiyligi, yosh	Oldingi nuqtaga nisbatan, yosh
1991	66,4	—
2000	70,8	+4,4
2010	73,0	+2,2
2015	73,6	+0,6

Yil	Umr ko‘rish davomiyligi, yosh	Oldingi nuqtaga nisbatan, yosh
2020	73,4	−0,2
2024	75,1	+1,7

Manba: [10, 11] asosida tuzildi; o‘zgarish — muallif hisob-kitobi.

3.2. Aholining yosh tarkibi

2025-yil 1-iyul holatida doimiy aholi 37,9 mln kishi bo‘lib, uning 12,2 mln (32,2%) mehnat yoshidan kichik, 21,2 mln (56,0%) mehnat yoshida, 4,5 mln (11,8%) mehnat yoshidan katta (2-jadval) [8]. Bu raqamlardan hisoblanganda har 1000 nafar mehnat yoshidagi aholiga mehnat yoshidan katta 212 nafar va mehnat yoshidan kichik 575 nafar kishi to‘g‘ri keladi; umumiy yosh bo‘yicha yuklama qariyb 788 ga teng (muallif hisob-kitobi). Demak, hozircha yuklamaning asosiy qismini bolalar tashkil qiladi, ammo qarilik yuklamasi o‘sib borayotgan guruh hisoblanadi.

2-jadval. Doimiy aholining yosh tarkibi, 2025-yil 1-iyul

Yosh guruhi	Aholi soni, mln kishi	Ulushi, %
Mehnat yoshidan kichik	12,2	32,2
Mehnat yoshida	21,2	56,0
Mehnat yoshidan katta	4,5	11,8
Jami	37,9	100,0

Manba: Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari [8].

Tug‘ilish bo‘yicha vaziyat ham o‘zgarmoqda: 2024-yilda 926,4 ming bola tug‘ilgan, bu 2018-yildan beri yillik tug‘ilishdagi birinchi pasayish bo‘lgan [10]. Aholi qarishining uzoq muddatli tezligi umr ko‘rish davomiyligi bilan birga tug‘ilish darajasiga ham bog‘liq bo‘lgani uchun bu tendensiyani kuzatib borish zarur.

3.3. Pensiya oluvchilar soni va demografik yuklama

Pensiya jamg‘armasi ma’lumotlariga ko‘ra, keksalik, nogironlik va boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasi oluvchilar soni 2021-yil noyabrida 3,56 mln

kishi, 2024-yil 1-iyunda 4,01 mln, 2025-yil 1-iyunda 4,20 mln bo‘lgan; 2026-yil iyulida esa 4 361 432 kishiga yetgan, bu aholining 11 foizidan ortig‘ini tashkil etadi, 2025-yil iyulidan 158,9 ming (3,8%) ko‘p [12–15]. Mehnat yoshidagi aholi esa 20 135,1 ming (2021) dan 21 039,2 ming (2025) gacha, ya’ni atigi 4,5 foizga o‘sgan [7].

3-jadval. Mehnat yoshidagi aholi, pensiya oluvchilar va demografik yuklama koeffitsiyenti

Yil	Mehnat yoshidagi aholi, ming kishi	Pensiya oluvchilar, ming kishi	K (1000 kishiga)
2021	20 135,1	3 562,9	177
2024	20 746,0	4 008,6	193
2025	21 039,2	4 195,1	199
2026*	21 039,2	4 361,4	207

*Manba: [7, 12–15] asosida muallif hisob-kitoblari. *2026 uchun mehnat yoshidagi aholi soni 2025-yil darajasida olingan (taxminiy).*

3-jadvaldan ko‘rinadiki, 2021–2025-yillarda pensiya oluvchilar soni 17,7 foizga o‘sgan, mehnat yoshidagi aholi esa 4,5 foizga, shu sababli K koeffitsiyenti 177 dan 199 gacha (+12,7%) oshgan. 2026-yilgi taxminiy qiymat 207 ni tashkil etadi. Boshqacha aytganda, 2021-yilda 5,7 nafar mehnat yoshidagi kishiga bitta pensiya oluvchi to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2026-yilda bu nisbat qariyb 4,8 ga tushgan.

2026-yil iyul holatida pensiya oluvchilarning 83 foizi keksalik, 11 foizi nogironlik va 6 foizi boquvchisini yo‘qotganlik pensiyasini olgan; ya’ni yuklamaning asosiy qismini aynan yoshga bog‘liq pensiyalar tashkil etadi va demografik qarish ta’siri shu guruhda kuchliroq seziladi [15].

Hududiy farqlar ham sezilarli (5-jadval). Farg‘ona viloyatida 515,4 ming kishi pensiya oladi, bu hududda har sakkiz aholidan biri pensioner; Farg‘ona, Samarqand, Andijon va Qashqadaryo viloyatlari birgalikda barcha pensiya oluvchilarning 41

foizini tashkil etadi. Sirdaryo viloyatida pensiya oluvchilar eng kam, 111,3 ming kishi, ya’ni Farg‘onadan qariyb 4,6 baravar kam [15].

5-jadval. Pensiya oluvchilarning hududiy taqsimoti, 2026-yil iyul

Ko‘rsatkich	Qiymat	Izoh
Farg‘ona viloyati	515,4 ming	eng ko‘p
Sirdaryo viloyati	111,3 ming	eng kam
4 viloyat ulushi (Farg‘ona, Samarqand, Andijon, Qashqadaryo)	41%	jami pensiya oluvchilardan

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari [15].

3.4. 2030-yilgacha stsenariy hisobi

Oddiy stsenariy hisobi uchun 2025-yil darajasidan boshlab pensiya oluvchilar soni yiliga 3,8 foiz (2025–2026-yillardagi kuzatilgan sur’at), mehnat yoshidagi aholi esa yiliga 1,4 foiz (2024–2025-yillardagi sur’at) o‘sadi deb faraz qilindi (4-jadval). Muqobil variantlarda pensiya oluvchilar o‘sishi 3,0 va 4,5 foiz, mehnat yoshidagi aholi o‘sishi 1,4 va 1,0 foiz deb olindi.

4-jadval. Demografik yuklama koeffitsiyentining 2030-yilgacha stsenariylari

Stsenariy	Pensiya oluvchilar, ming kishi	Mehnat yoshidagi aholi, ming kishi	K (1000 kishiga)
2025 (haqiqiy)	4 195	21 039	199
2030, past (3,0%; 1,4%)	4 863	22 565	216
2030, bazaviy (3,8%; 1,4%)	5 055	22 565	224
2030, yuqori (4,5%; 1,0%)	5 228	22 112	236

Manba: muallif hisob-kitoblari, [7, 12–15] ma’lumotlari asosida.

Bazaviy stsenariyda K koeffitsiyenti 2030-yilga kelib taxminan 224 ga, ya’ni 2025-yilga nisbatan 12 foizga oshadi; past va yuqori stsenariylarda diapazon 216–236 ni tashkil etadi. Bu qat’iy prognoz emas: u pensiya yoshi, migratsiya, tug‘ilish va pensiya tayinlash qoidalari o‘zgarmaydi degan farazga tayanadi.

3.5. Moliyaviy ko‘lam

2026-yil iyulida o‘rtacha oylik pensiya 1,688 mln so‘m, minimal pensiya 878 ming so‘mni tashkil etgan; rasmiy kutilmalarga ko‘ra o‘rtacha pensiya 2026-yil oxirida 1,7 mln, 2027-yilda 1,8 mln, 2028-yilda 1,9 mln va 2029-yilda 2,1 mln so‘mga yetishi rejalashtirilgan [15]. Pensiya oluvchilar soni va o‘rtacha pensiyaning ko‘paytmasi 2026-yilda yillik to‘lovlar hajmi taxminan 88 trln so‘mga teng ekanini ko‘rsatadi (4,36 mln × 1,688 mln × 12; muallif hisob-kitobi, yaxlit tartib uchun). Pensiya oluvchilar soni ham, o‘rtacha pensiya ham oshayotgani sababli to‘lovlar hajmi demografik yuklamadan tezroq o‘sishi mumkin.

4. MUHOKAMA.

Natijalar demografik qarish jarayoni O‘zbekistonda hozircha mo‘tadil, ammo izchil ekanini ko‘rsatadi. Mehnat yoshidagi aholi hali o‘sib bormoqda, bolalar ulushi yuqori, ya’ni mamlakat demografik imkoniyat davrida turibdi; shu bilan birga pensiya oluvchilar soni mehnat yoshidagi aholidan taxminan to‘rt baravar tezroq o‘sdi. Bloom va hammualliflar ta’kidlaganidek, qarish o‘z-o‘zidan iqtisodiy o‘sishga to‘siq emas, biroq jamg‘arma, mehnat taklifi va ijtimoiy xarajatlar tuzilmasini o‘zgartiradi [2]; shuning uchun siyosat javobi vaqtida berilishi muhim.

IMF O‘zbekiston uchun pensiya hissa stavkalarini bosqichma-bosqich oshirish, ayrim tashkilotlar uchun imtiyozli stavkalarni bekor qilish va pensiyani oxirgi yillardagi emas, butun mehnat faoliyati davridagi o‘rtacha daromad asosida hisoblash kabi choralarni tavsiya qilgan [14]. Rasmiy statistika bu tavsiyalarning ta’sirini baholash uchun hissa to‘lovchilar soni, norasmiy bandlik va daromadlar taqsimoti bo‘yicha batafsilroq ma’lumot talab qiladi: hozirgi ochiq ma’lumotlarda pensiya jamg‘armasi daromad va xarajatlarining demografik komponentlarga ajratilishi yo‘q.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida pensiya oluvchilar soni ma’lumotlarining turli sanalarga tegishliligi, qisqa vaqt qatori va stsenariyning oddiy farazlari ko‘rsatiladi. Bundan tashqari, pensiya oluvchilar soni faqat demografik emas, balki pensiya tayinlash shartlari va imtiyozli pensiyalar bilan ham bog‘liq, shu sababli K

koeffitsiyenti sof demografik ko‘rsatkich o‘rnini bosmaydi. Pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi uchun alohida pensiya jamg‘armasining daromad-xarajat ma’lumotlari bilan to‘ldirilgan tahlil kerak bo‘ladi.

Siyosat variantlari nuqtayi nazaridan Barr va Diamond pensiya tizimini barqarorlashtirishning asosiy yo‘llarini hissa stavkalarini oshirish, pensiya yoshini o‘zgartirish, to‘lovlar miqdorini indeksatsiya qoidalari orqali tartibga solish va jamg‘arma komponentini kengaytirish sifatida ko‘rsatadi [1]. Bodie pensiyani qarilikdagi daromad xavfidan sug‘urta sifatida ko‘rib, uning ishonchliligi uzoq muddatli moliyaviy muvozanatga bog‘liqligini ta’kidlagan [3]. O‘zbekiston sharoitida erkaklar uchun 60 va ayollar uchun 55 yosh bo‘lgan pensiya yoshi [7] kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi 75 yoshdan oshgani bilan solishtirilganda, pensiya olish davri ayniqsa ayollarda uzayib borayotganini ko‘rsatadi (2025-yilda ayollarda umr ko‘rish 77,5 yosh bo‘lgani holda pensiya yoshi 55 yosh) [9]; bu fikr alohida aktuar hisob-kitoblarni talab qiladi.

5. XULOSA VA TAVSIYALAR.

O‘zbekistonda kutilayotgan umr ko‘rish davomiyligi 2020-yildagi 73,4 yoshdan 2024-yilda 75,1 yoshgacha oshdi, 2024-yilda yillik tug‘ilish soni esa 2018-yildan beri birinchi marta kamaydi. 2021–2025-yillarda pensiya oluvchilar soni 17,7 foizga, mehnat yoshidagi aholi 4,5 foizga ko‘paydi, shu sababli demografik yuklama koeffitsiyenti taxminan 177 dan 199 gacha oshdi va 2026-yilda 207 ga yaqin. Bazaviy stsenariyda bu ko‘rsatkich 2030-yilgacha 224 ga yetishi mumkin (216–236 oralig‘ida).

Tahlil asosida quyidagi tavsiyalar beriladi: birinchidan, pensiya oluvchilar va mehnat yoshidagi aholi sonini bir xil sana bo‘yicha va yosh-jins kesimida muntazam e’lon qilish hamda demografik yuklama koeffitsiyentini rasmiy monitoring ko‘rsatkichi sifatida kuzatish; ikkinchidan, IMF tavsiyalarini hisobga olib pensiya hissalari bazasini kengaytirish, ayniqsa norasmiy sektordagi bandlarni ijtimoiy sug‘urtaga jalb qilish; uchinchidan, pensiya yoshi va indeksatsiya qoidalarini umr ko‘rish davomiyligi dinamikasi bilan solishtirib baholashning statistik modellarini

ishlab chiqish; to‘rtinchidan, jamg‘arib boriladigan komponentning rolini alohida ma’lumotlar bilan o‘rganish. Keyingi tadqiqotlarda uzoqroq vaqt qatorlari va Pensiya jamg‘armasining daromad-xarajat ma’lumotlari bilan ekonometrik baholash muhim bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Barr, N., Diamond, P. (2006). The Economics of Pensions. Oxford Review of Economic Policy, 22(1), 15–39.

2. Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G. (2010). Implications of Population Ageing for Economic Growth. Oxford Review of Economic Policy, 26(4), 583–612.

3. Bodie, Z. (1990). Pensions as Retirement Income Insurance. Journal of Economic Literature, 28(1), 28–49.

4. Holzmann, R., Hinz, R. (2005). Old Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform. Washington, DC: The World Bank.

5. International Labour Organization. (2024). World Social Protection Report 2024–26: Universal Social Protection for Climate Action and a Just Transition. Geneva: ILO.

6. Lee, R. (2003). The Demographic Transition: Three Centuries of Fundamental Change. Journal of Economic Perspectives, 17(4), 167–190.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. SIAT: Number of permanent population at working age, indikator 2.01.02.3120. Yangilangan: 26.03.2025. URL: https://siat.stat.uz/data/2835/?lang=en

8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston aholisining 56 foizi mehnatga layoqatli (2025-yil 1-iyul holatiga). URL: https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/63179-o-zbekiston-aholisining-56-foizi-mehnatga-layoqatli-3

9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Gender statistics: Women and men in Uzbekistan: facts and figures, 2025. URL: https://gender.stat.uz/en

10. Daryo.uz. (2025). Uzbekistan’s population nears 38mn as of July 1, 2025 (Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida). URL: https://daryo.uz/en/2025/07/09/uzbekistans-population-nears-38mn-as-of-july-1-2025/

11. Kun.uz. (2025). Life expectancy in Uzbekistan sees steady growth over decades (Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida). URL: https://ad.kun.uz/en/news/2025/05/24/life-expectancy-in-uzbekistan-sees-steady-growth-over-decades

12. Kun.uz. (2021). 11.5% of Uzbekistan’s population receives pensions and allowances – Pension Fund. URL: https://m.kun.uz/en/news/2021/11/22/115-of-uzbekistans-population-receives-pensions-and-allowances-pension-fund

13. Kun.uz. (2024). Number of pensioners in Uzbekistan exceeds 4 million (Pensiya jamg‘armasi ma’lumotlari asosida). URL: https://kun.uz/en/news/2024/07/08/number-of-pensioners-in-uzbekistan-exceeds-4-million

14. Fergana Agency. (2025). IMF Urges Uzbekistan to Accelerate Pension and Social Reforms (Pensiya jamg‘armasining 2025-yil 1-iyun holatiga ma’lumotlari bilan). URL: https://en.fergana.agency/news/138606/

15. Kun.uz. (2026). Fergana has Uzbekistan’s largest pensioner population, with one in eight residents receiving a pension (Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma’lumotlari asosida). URL: https://kun.uz/en/news/2026/07/27/fergana-has-uzbekistans-largest-pensioner-population-with-one-in-eight-residens-receiving-a-pension